

ILMARI KARIMIES:

Reunamerkinät

De *mystica theologia* (kr. Peri mystikees theologias pros Timotheon) on huikea yritys kuvata ja perustella kontemplaatiivista rukousta. Se venyttää ilmaisutaidon rajat äärimmilleen pyrkiessään selittämään sitä, mitä ei voi sanoin lausua: aistien ja käsitteiden yläpuolelle kohoamista ja yhtymystä yliolennolliseen Jumalaan. Vaikka mystiikanharjoitusta on kristittyjen piirissä esiintynyt ennen tätä teosta, on nyt tiettävästi ensimmäistä kertaa suomeksi julkaistava kirjanen synnyttänyt itse käsitteen 'mystiikan teologia'.¹

Kirjoittajan henkilöllisyydestä ei ole päästy tutkimuksessa selvyyteen. Pseudonyymiteologi esittäytyy kirjoituksissaan Dionysios Areopagitaksi, Paavalin opetuslapseksi ja yhdeksi ensimmäisistä ateenalaisista käännyttäjäisistä (Apt. 17:34), Ateenan ensimmäiseksi piispaksi. Todellisuudessa Pseudo-Dionysios on ollut 400- ja 500-lukujen taitteessa toiminut syyrialainen munkki, jonka kirjoituksissa (482–520) ilmenee vaikutteita uusplatonikko-filosofi Proklokselta (k. 485).² Teokset on alusta asti tunnettu yhtenä kokonaisuutena, jonka muodostavat nyt suomennetun traktaatin ohella kirjoitukset *Jumalallisista nimistä*, *Kirkollisesta hierarkiasta* ja *Taivaallisesta hierarkiasta* sekä kymmenen kirjettä.

Uusplatoninen todellisuuskäsitys

Pseudo-Dionysioksen ajattelun taustalla on uusplatoninen oppi Yhdestä kaiken olevan, niin järjellä käsitettävän kuin aisteilla havaittavan syynä. Maailman hierarkkisessa kokonaisuudessa ylemmät, ontologisesti ensisijaiset ja potentiaalisemmat olemisen tasot ovat alempien olemisen tasojen syynä. Koska Yksi on kaikkien käsitteiden (ideoiden) kausaalinen syy, sisältyvät nämä kaikki ideat Yhteen. Tähän kaiken olevaisen ykseyteen viitattiin kristillisessä platonismissa luonnollisesti Jumalan nimellä.³

Ihmisen intellektiin ajateltiin olevan osallisena siitä käsitteiden kokonaisuudesta, jonka kautta ulkopuolisia asioita tarkasteltiin. Ihmisen tietokykyjen ajateltiin kuitenkin voivan tavoittaa ainoastaan erillisiä käsitteitä, ei kaikkien ykseyttä.⁴ Jumalan olemus jäi käsittämättömäksi, mutta hänestä oli mahdollista saada tietoa säteilevien vaikutustensa kautta. Uusplatonismin seurauksena Jumalan tunnettavuuteen positiivisesti suhtau-

tuneet teologiat joutuivat kriisiin. Pseudo-Dionysioksen mystinen teologia voidaankin nähdä pyrkimyksenä ratkaista ongelma, joka vaikutti syntyvän Jumalan siirtyessä täysin tuonpuoleiseksi, ihmisen käsitys- ja kokemusmaailman ulkopuolelle.

Pseudo-Dionysioksen ajattelu perustuu kristillisesti tulkittuun uusplatoniseen metafysiikkaan. Ylintä tasoa edustaa kaiken ykseys (*monē*), joka emanatiivisessa eli ulosvirtaavassa prosessissa avautuu ulospäin ja tuottaa toisen (*prohodos*). Kaikella ykseydestä lähteneellä on taipumus kääntyä takaisin (*epistrofē*) sen puoleen, josta ne ovat eriytyneet. Hierarkian

huipulla lepää Jumala, itseoleva kaiken Syy. Jumalallinen Ykseys synnyttää ylitsevuotavuudessaan itsestään eriytyneen intellektuaalisen olemistason, jota Plotinos nimitti termillä *nous*. *Prohodos*-vaiheessa platoniset ideat siis eriytyvät järjellä käsitettäviksi. Itsessään käsittämätön jumalallinen ykseys antautuu tunnettavaksi. Kääntymisessä taas kaiken ensimmäinen syy vetää ykseydestä eriytyneitä puoleensa.⁵ Pseudo-Dionysios hahmottaa prosessin uusplatoniseen tapaan kausaalisesti. Jumala on hänelle ennen muuta kaiken syy. Tämä luomiskäsitys mahdollistaa Jumalasta puhumisen luomistyön välityksellä,

mutta Jumala itse ylikäsitteellisenä on kuitenkin eri asia kuin mikään luotu tai niiden kokonaisuus.

Myöntö- ja kieltoteologia

Pseudo-Dionysios esittää mystisen kontemplaation päämääräksi yhtymyksen Jumalaan (*unio mystica*, kr. *henosis*). Koska Jumala itsessään on kaiken aistittavan ja kaikkien käsitteiden yläpuolella ja toisaalta niiden kätkevä, on hänen katselemisensa mahdollista vain jättämällä kaikki aisteihin perustuvat mielikuvat ja kaikki käsitteet. Pseudo-Dionysios haluaa Mooses-kertomuksen esikuvaa seuraten johtaa rukoilijan mieli-

kuvien muodostaman pilven keskelle kohtaamaan niiden tuolla puolella olevan ja niiden peittämän Jumalan. Hän perustelee ensin, miksi käsitteistä luopuminen on välttämätöntä, ja pyrkii sitten selittämään, miten se tapahtuu. Samassa hän tekee kolmen teologianharjoituksen tavan välisen erottelun, joka perustuu *mone-prohodos-epistrote*-triadiin. Jumalapuheen lajit ovat symbolinen, katafaattinen ja apofaattinen eli mystinen teologia. Symbolinen teologia merkitsee Jumalasta pu-

humista ja hänen ajattelemistaan aistimaailmasta johdettujen symbolien ja kuvien avulla, katafaattinen taas Jumalasta puhumista abstraktien, järjen päätelmiin perustuvien käsitteiden avulla. Nämä kaksi teologian lajia ovat *affirmatiivisia* eli *myöntäviä*, ne pyrkivät lausumaan jotakin Jumalasta. Ne perustuvat viime kädessä Jumalan rakkauteen, joka ilmenee luomistyössä ja pyrkii vetämään luodut oliot takaisin jumalallisen todellisuuden yhteyteen.⁶

Affirmatiivisen teologian

metodi vastaa Pseudo-Dionysioksen mukaan deduktiivista päättelyä, joka kulkee ylhäältä alaspäin. Ensimmäiset prinssiipit toimivat alempien olioiden kausallisina syinä. Niitä voidaan käyttää myös kuvina Jumalasta. Käsitteet ja symbolit ovat järjelle valoa, jolla Jumala ja maailma ymmärretään. Ne eivät kuitenkaan kykene taivottamaan Jumalaa sellaisena kuin hän itse on, sillä hän on niiden synnä niiden yläpuolella. Symbolit ja käsitteet siis samaan aikaan sekä valaisevat että peittävät. Tarvitaan

mystistä teologiaa, joka pyrkii tavoittamaan käsitteiden takana olevan riisuutumalla niistä.

Mystisen teologian metodi on *apofaattista* ja *negatiivista*, kieltämisen teologiaa.⁷ Paluuliikettä vastaten se lähtee alimmista olioista, kohoa yhä ylemmäs ja kieltää, että Jumalaan soveltuisi mikään symboli tai käsite. Kieltävä nousu käy yhä vähäsanaisemmaksi, kunnes kaikki symbolit, sanat ja käsitteet loppuvat. Niiden loputtua oivalletaan pimeys, jossa Jumala on läsnä. Kun oleva riisutaan kaikesta olevasta, jäljelle jää sen takana oleva ylioleva. Kun kieltämisen kautta on saavuttu käsitteellisen ajattelun huipulle, rukoilija ymmärtää Jumalan olevan käsittämätön, käsitteiden yläpuolella. Voidakseen kohdata Jumalan hänen on hiljennettävä mielen toiminnot, jätettävä itsensä ja kaikki muu ekstaattisessa Jumalan rakkaudessa ja astuttava käsitteiden takana olevaan ylivalolliseen pilveen ja pimeyteen, jossa Jumala on läsnä.⁸

Mystinen yhtymys

Pseudo-Dionysios opettaa ihmisen ja Jumalan välisen yhtymyksen eli *union* (*henosis*) tapahtuvan ekstaattisessa tietämättömyydessä. Tätä objektiivista tilaa ei voida *tietää* tai *käsittää*, mutta se voidaan *kokea*. Se ylittää ihmisen kognitiiviset kyvyt. Ihmisjärki tulee ylivalollisen ja -olenollisen jumalallisen pimeyden tai pikemminkin kirkkauden sokaisemaksi, koska se ei pysty erittelemään jumalallista täyteyttä. Ihminen kuitenkin kokee tämän yliolenollisen kirkkauden. *Unio* on ekstaattisen jumalallisen rakkauden kokemista, joka vetää sielun itsensä ulkopuolelle (*ekstasis*) ja ylittää sen luonnolliset kyvyt. Kohoaminen mystisen tien huipulle on lopulta seurausta Jumalan ulospäin suuntautuvasta rakkaudesta.⁹

Pseudo-Dionysios osoittaa, että Jumala ei ole aistittavien olioiden kaltainen. Hän todistelee, että Jumalaan eivät päde mitkään käsitteet, ja että hän itse on täydellisenä myöntämisen ja yksinkertaisena kieltämisen tavoittamattomissa. Kun

ensin myönnetään ja sitten kielletään jonkin käsitteen soveltuvuus Jumalaan, sanotaan enemmän kuin sanomatta mitään. Siirrytään korkeamman tason merkitykseen, mitä ilmentävät Pseudo-Dionysioksen viljelemät yli-etuliitteet.

Negaatio ei siis johda siihen, ettei Jumalasta voitaisi sanoa mitään. Kiellossa yhdistyvät pyrkimys piirtää inhimillisen kielen rajoja ja halu pureutua mystisen kokemuksen ytimeen. Jumalasta pitää ensin lausua affirmaatio, ja sen jälkeen tämä affirmaatio pitää kieltää, jotta ei sorruttaisi epäjumalanpalvontaan ja kuviteltaisi, että sanat ilmaisevat täsmällisesti jumalallisen olemuksen. Ne ilmaisevat sitä vain epätäsmällisessä analogia-merkityksessä affirmaatiivisen teologian mukaisesti. Lisäksi Jumalasta voidaan predikoida superomaisuus, jonka sisältöä ei voida ymmärtää. Pseudo-Dionysios mieltää tämän jonkinlaiseksi ”ylitysvirren veisaamiseksi”, jossa korostuu ihmetys ja palvonta. Jumala ei ole vain hyvä, vaan ylihyvä, ei vain oleva, vaan yliolenollinen. Apofaattinen jumalapuhe ei siis tarkoita Jumalan attribuuttien kieltämistä, vaan sen lausumista, että jumalalliset attribuutit tulee ymmärtää ”vahvemmassa” mielessä kuin luodusta todellisuudesta lausutut. Luotu todellisuus on vain heijastusta Jumalan attribuuteista, joita ei voida itsessään ymmärtää.

Jälkivaikutus

Kreikankielisissä oikeaoppisissa (eimonofysiittisissä) kirkossa Pseudo-Dionysioksen teokset tulivat tunnetuiksi Maksimos Tunnustajan, Bysantin 600-luvun suuren nimen ansiosta.¹⁰ Hän varusti dionysiolaisen kirjallisuuden sen oikeaoppisuuden takaavilla reunahuomautuksilla, ja tässä muodossa se tuli hyväksytyksi sekä idässä että lännessä. Idässä Pseudo-Dionysioksen oppia Jumalan perimmäisestä käsittämättömyydestä on käytetty läntisenä pidetyn akateemisen, katafaattisen teologian vastustamiseen. Vain mystisen teologian kautta on pidetty mahdollisena ko hoamista todelliseen Jumalan tunte-

miseen. Pseudo-Dionysioksen teologiaa on käytetty liturgian ja hiljaisuuselämän tulkkina.

Länteen Pseudo-Dionysioksen teokset päätyivät paavi Gregorius Suuren aikana. Ne olivat kuitenkin lähes täydellisesti unohduksissa, kunnes Johannes Scotus Eriugena käänsi ne 862 latinaksi. Tämän jälkeen teosten painoarvo läntisessä teologiassa kasvoi aina uskonpuhdistukseen asti. Niillä oli huomattava vaikutus sydänkeskiajan mystikoihin etenkin Englannissa, samoin kuin espanjalaiseen ja saksalaiseen mystiikkaan.¹¹ Vasta reformaatioaikana Pseudo-Dionysioksen auktoriteetti lännessä alkoi horjua. Humanistit osoittivat nimen pseudonyymiksi. Luther arvosteli Dionysioksen keskiaikaisia kommentaattoreita spekulatiivisen teologian ja paavinvallan pönkityksestä. Affirmaatio ja negaatio eivät Lutherin mukaan ole ihmisen tekoja, vaan asioita, jotka Jumala vaikuttaa ihmisissä kärsimysten kautta. Toisaalta Luther hyödynsi oman ristien teologiansa kuvauksessa monia Pseudo-Dionysiokselta johdettuja kielikuvia.¹²

Kieli ja kokemus

Klassinen mystinen teologia perustuu meille outoon käsitykseen käsitteiden luonteesta. Vaikka olettaisi, että on joitakin tosiolevaisia käsitteitä, on ilmeistä, että suurin osa käsitteistä on yksinkertaisesti havaintokokemuksen pohjalta tehtyjä yleistyksiä, joiden yhteys johonkin sanaan ja oliojoukkoon perustuu kielen käyttöön, ei ontologiaan. Mutta uusplatonisen käsiteteorian toinen perusidea – käsite rajaamassa aina tiettyä osaa todellisuudesta – on nykyäänkin käyttökelpoinen. Käsite on abstraktio, jotain, jolla ei ole lihaa luiden ympärillä. Käsite, joka yhdistää jonkin sanan johonkin oliojoukkoon, sisältää välttämättä vain sen, mikä on kaikille näille olioille yhteistä. Siksi käsite ei koskaan voi välittää kokemuksen rikkautta. Se on vain kalpea aavistus siitä asiasta, johon se viittaa.

Mystisen teologian merkitys nykymaailmassa voikin olla siinä, että

se pyrkii ylimalkaan riisumaan meitä käsitteistä. Mystiikalla on lisäksi erityinen merkitys hengellisen kokemuksen erityislaadun ilmentäjänä. Monille mystikoille juuri hengellisten kokemusten kuvaaminen on ollut erityishaaste yleisen viittauspisteen puuttuessa. Kuinka argumentoida sellaisen todellisuuden ulottuvuuden puolesta, josta Pseudo-Dionysioksen mainitsemalla ”perehtymättömällä” ei ole mitään kokemusta? Mystiikan kirjallisuus on melko yksimielistä siitä, että hengelliset kokemukset välittävät ei-mielikuvallista tietoa kontemplaation kohteesta. Kun sielu kohotetaan ”ylivalloksen kirkkauden ilmestykseen”, se koskettaa kaipaamaansa intuitiivisena kokonaisuutena, jota järki ei kykene analysoimaan. Kyse on aistikokemukseen verrattavasta havaintokokemuksesta, joka on kuitenkin jotakin täysin muuta. Yritys puhua kaivatusta lausumattomasta on koetellut kielellisen ilmaisukyvyn rajoja muun muassa Ristin Johanneksen vertauskuvallisessa runoudessa. Katafaattinen analogiaperiaate on tarjonnut välineen kuvata Häntä, joka on kaiken tuolla puolen. Mystisen kokemuksen kuvauksissa yleisesti esiintyvät metaforat, näennäiset vastakkaisuudet (*coincidentia oppositorum*) ja uudissanat tekevät tekstit työlääksi ymmärtää. *Mystisestä teologiasta* käy tästä malliesimerkiksi.

Viitteet

- 1 Johnston 1997, 34.
- 2 Annala 2001, 167–168. On arveltu, että teokset on kirjoitettu Dionysios Areopagan nimissä joko tavoitteena hankkia kirjoituksille auktoriteettia tai suojautua harhaoppisuussyistä. Stang (2009, 11–26) esittää, että nimivalinnan takana on pyrkimys luoda kreikkalaisen filosofian ja kristinuskon synteisiä ja liittyä näin apostoli Paavalin Areopagilla pitämään puheeseen, jossa esiintyy teema ”tunteamaton Jumala” (Apt. 17:16–33).
- 3 Potentiaalisuudella tarkoitetaan tässä ontologisesti primääristen tasojen kykyä toteuttaa kaikki niihin sisältyvä toimintapotentiaali. Yhden suhteen tämä näkyvyyden luomisen käsitteellisessä emanaatioksi: yksi on eräänlainen ehtymätön lähde, josta oleminen virtaa. Toisekseen tämä näkyvyyden luomisen emanaatioteoria, jonka mukaan kaikki mahdollisuudet tulevat maailmanhistorian kuluessa aktualistumaan.

Yhden potentiaalinen voima on niin vastustamaton, että se ’pyrkii’ ja tulee toteutumaan täydellisesti. Ks. Annala 2001, 172–174.

- 4 Kirjavainen 1983, 77, 79–82. Uusplatonismissa käsitteiden eli ideoiden ajateltiin olevan jotakin sellaista, jotka aina *rajasivat* todellisuudesta jonkin osan. Koska Jumala oli kaikkien käsitteiden luoja ja kaikki käsitteet sisältyivät hänen olemukseensa, hän oli näiden käsitteiden yläpuolella. Jotta Jumala olisi voitu tavoittaa käsitteellisesti, olisi täytynyt olla olemassa käsite, joka olisi sisältänyt *rajoituksetta* kaiken. Tämä olisi ollut sisäisesti ristiriitaista.
- 5 Sheldon-Williams 1967, 459–462; Kirjavainen 1983, 77–78; Annala 2001, 172–178.
- 6 Sheldon-Williams 1967, 462–467; 470–471. Käytännössä Pseudo-Dionysios ajattelee vetämisen tapahtuvan taivaallisin enkelihierarkioin, kirkollisin virkahierarkioin ja maallisin oikeushierarkioin. Hän jakaa todellisuuden triadeihin, jotka välittävät jumalallista valaisua tai jumalallisia energioita (’voimavaikutuksia’) todellisuuden alemmille tasoille. Kirkollisella tasolla ne yhdistyvät sakramentaaliseen armoon ja virkoihin: diakoni (puhdistus) – pappi (valaisu) – piispa (*unio*); kaste (puhdistus), kirjoitukset (valaisu), ehtoollinen (*unio*). Jumalanpalveluselämän tehtävänä on liturgisin symbolein johdattaa osallistujia havaitsemaan niiden takana oleva näkymätön todellisuus ja tulemaan osalliseksi siitä. Tämä on käytännöllinen sovellutus symbolisen, katafaattisen ja mystisen teologian erotelusta.
- 7 Tutkimuksessa vallitsee erilaisia käsityksiä negatiivisen ja mystisen teologian suhteesta. Liittyvätkö ne erottamattomasti yhteen saman asian kahtena eri puolella vai voidaan kieltäminen teologia ymmärtää myös mystisestä teologiasta erillisenä, teoreettisena harjoituksena, joka voidaan kyllä valjastaa käytännön rukouselämää palvelevan mystisen teologian välineeksi? Vrt. Sheldon-Williams 1967, 461–467; Carabine 1995, 287.
- 8 Myst. teol. I; IV–V; Sheldon-Williams 1967, 467–472; Carabine 1995, 294–296. Nousun vaiheet vastaavat mystisen tien kolmijakoa. Puhdistuminen eli *purgaatio* tapahtuu kirkon sakramentaalisessa elämässä, jonka materiaaliset merkit liittävät sen symboliseen teologiaan. Valaisu eli *illuminaatio* tapahtuu kirkon saarnaviran myötä katafaattisen teologian alueella. *Uniota* vastaa merkitykseltään mystinen teologia.
- 9 Sheldon-Williams 1967, 468–472.
- 10 Maksimos Tunnustajan suomennettu tuotanto löytyy *Filokalian* toisesta osasta. Siinä on selviä vaikutteita Pseudo-Dionysiokselta, jonka vaikutushistoriasta ks. Coakley & Stang 2009.
- 11 Englantilaisessa mystiikassa vaikutus näkyy erityisesti teoksessa *Tietämättömyyden pilvi* (engl. *The Cloud of Unknowing*). Sen kirjoittanut englantilainen mystikko teki myös Dionysioksen

Mystisestä teologiasta vapaamuotoisen käännöksen. Espanjalaisessa mystiikassa Ristin Johanneksen *Pimeä yö* heijastelee dionysiolaisia ajatuskulkuja. Molempien teosten suomennoksia on saatavilla uusina painoksina.

- 12 Ks. Karimies 2006.

Kirjallisuus

- Annala, Pauli, *Antiikin teologinen perintö. Kristillisen platonismin viisi vuosisataa*. 2. korj. p. Yliopistopaino, Helsinki 2001.
- Carabine, Deirde, *The Unknown God. Negative Theology in the Platonic Tradition. Plato to Eriugena*. Peeters Press, Louvain 1995.
- Coakley, Sarah & Stang, Charles M. (toim.), *Re-Thinking Dionysios the Areopagite*. Wiley-Blackwell, s.l. 2009.
- Filokalia* II. Koonneet pyhät Makarios Notaras ja Nikodeemos Athosvuorelainen. Suomalais-sisäristoduli (Lampi). Valamon ystävät R.Y., Pieksämäki 1986.
- Johnston, William, *Rakkauden salattu viisus. Jobdatus mystiikan teologiaan* (The Inner Eye of Love, 1997). Suom. Vuokko Rissanen. Kirjapaja, Helsinki 1997.
- Karimies, Ilmari, Apofaattisen teologian elementtejä Martti Lutherin usko-käsityksessä. Teoksessa *Ego sum qui sum. Jouko Martikaisen juhlakirja*. Toim. Tuomas Martikainen. Åbo Akademi, Åbo 2006, 189–202.
- Kirjavainen, Heikki, *Uskon ja tiedon samankaisuus. Totuus-, perustelu- ja varmuusehdon esiintymisiä uskonnollisen uskon määrittelyssä antiikista korkeakoulustiikkaan*. Suomalainen teologinen kirjallisuusseura, Helsinki 1983.
- Pseudo-Dionysios (Areopagita), *Corpus Dionysiacum II. Pseudo-Dionysius Areopagita. De mystica theologia*. Patristische Texte und Studien; Bd. 36. de Gruyter, Berlin 1991, 141–150.
- Ristin Johannes, *Pimeä yö* (Noche oscura). Suom. Seppo A. Teinonen. Kirjapaja, Helsinki 2004.
- Sheldon-Williams, I. P., The Greek Christian Platonist Tradition from the Cappadocians to Maximus and Eriugena. Teoksessa *The Cambridge History of Later Greek and Early Medieval Philosophy*. Toim. A. H. Armstrong. Cambridge University Press, Cambridge 1967, 425–533.
- Stang, Charles M., Dionysios, Paul and the Significance of the Pseudonym. Teoksessa Coakley & Stang 2009, 11–26.
- Tietämättömyyden pilvi ja yksityisen opastuksen kirja* (The Cloud of Unknowing & The Book of Privy Counseling). Suom. Paavo Rissanen. Kirjaneliö, Helsinki 1983.